

венном Кодексе не имеет самостоятельной регламентации. Учитывая психологические особенности человека, считаем, что проведение следственных экспериментов, где проверяется субъективное состояние лица, неэффективно, так как в момент совершения преступных действий под влиянием стресса, фрустрации, страха, аффекта проявление психических процессов либо обостряется, либо притупляется и ввести лицо в то состояние, в котором оно находилось в момент проверяемого события, практически невозможно.

Список литературы: 1. Бахин В.П. Допрос: Лекция. - К., 1999. - 40 с. 2. Васильев В.Л. Юридическая психология. М. - Харьков-Минск: Питер 1998. 3. Владимиров Л. Психические особенности преступников по новейшим исследованиям. - М.: Универ. тип. М. Коткова, 1877. - 65 с. 4. Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии. - М.: Брист, 1996. 5. Закатов А.А. Ложь и борьба с нею. - Волгоград, 1984. - 114 с. 6. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология: Учеб. пособие. - Харьков: Консум, 1999 - 157 с. 7. Коновалова В.Е. Правовая психология: Учеб. пособие. - Харьков: Консум, 1997. - 159 с. 8. Пиз Аллан. Язык телодвижений / Пер. с англ. - Харьков: Консум, 1996. - 204 с. 9. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. - М., 1967. - с. 264-275. 10. Шепитько В.Ю. Допит: Наук.-практ. посібник - Харьков: Крим-Арт, 1998. - 33 с.

О.П. Буцан, канд. юрид. наук

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Під спеціальними знаннями розуміють пізнання, отримані завдяки спеціальній (професійній) освіті та досвіду роботи. Зміст їх використання полягає у виявленні, закріпленні, вилученні, дослідженні й оцінці ознак, що містять інформацію про факти, які необхідно встановити для розслідування злочину.

Особливе місце посідають спеціальні знання при розслідуванні економічних злочинів. Термін "економічні злочини" застосовується у практичній діяльності, так і в науковому обороті. Їх кримінологічне поняття дано А.М. Яковлевим [4, с. 50]. Відповідно до проблем формування методики розслідування поняття "економічні злочини" ("економічна злочинність") знаходимо в Г.А. Матусовського: це сукупність різноманітних видів навмисних посягань на економічні відношення, що охороняються законом, незалежно від форми власності й видів діяльності суб'єктів, виконуючих певні функції у сфері виробництва, обміну, обслуговування, а також осіб, пов'язаних з регулюванням такої діяльності й контролем за нею [2, с. 15].

Враховуючи поширеність, соціальну небезпеку, латентність

даного виду злочину, а також процесуальні й непроцесуальні форми використання, спеціальні знання при розслідуванні економічних злочинів можуть застосовуватися шляхом: а) отримання довідок і консультацій у фахівців; б) залучення фахівців до участі в слідчій дії (ст. 128-1 КПК України); в) документальних перевірок; г) інвентаризації; д) аудиторської перевірки; е) ревізії (ст. 66 КПК України); є) експертизи (ст. 75 КПК України).

Значно збагачують тактику перевірочних і слідчих дій при розслідуванні економічних злочинів консультації та довідки фахівців. Предметом консультації, наприклад, із фахівцем банківської справи може бути:

- а) з'ясування виду реквізитів і ступеня належності того чи іншого документу до фінансово-кредитної операції;
- б) механізм руху документів і фіксація їх як безпосередньо в кредитній установі, так і за її межами;
- в) порядок зберігання документів та умови одержання їх з місця зберігання;
- г) можливість використання технічних засобів для одержання або відтворення документів;
- д) роз'яснення знання одержання даних.

Результати консультацій оформлюються у вигляді довідок.

Оскільки розслідування економічних злочинів пов'язано з використанням документів бухгалтерського, економічного й статистичного обліків, а також з товарно-матеріальними цінностями, участь спеціаліста-бухгалтера, товарознавця, економіста під час виїмки, обшуку, огляду є обов'язковою як гарантія того, що будуть вилучені всі необхідні документи, які мають відношення до кримінальної справи, а також будуть забезпечені умови збереження речових доказів, у тому числі для відшкодування матеріальних збитків.

Суттєву роль відіграє допомога спеціаліста-криміналіста при огляді документів з метою виявлення слідів підробок і фіксації ознак матеріальної підробки. У деяких випадках при підготовці до допиту також необхідно звернутися за допомогою до спеціаліста-бухгалтера для належного сформулювання питань, підбору для пред'явлення необхідних документів, складання плану допиту. Участь фахівця фіксується в протоколі слідчої дії. Від нього ж не вимагається складання окремого документа і висновків щодо виявленого.

Часто зустрічається така форма участі фахівця в практиці розслідування економічних злочинів, як проведення інспектором територіальних податкових адміністрацій документальних перевірок дотримання законодавства про податки та неподаткові платежі до

бюджету.

У випадку виявлення фактів економічних злочинів оперативними підрозділами податкової міліції, МВС, СБУ, ці органи звертаються в письмовій формі до податкової адміністрації з мотивованим проханням провести документальну перевірку певного суб'єкта господарської діяльності. У проханні можуть бути сформульовані питання, які треба з'ясувати під час документальної перевірки. І хоча проведення останньої призначається керівником територіальної податкової адміністрації, обсяг дослідження встановлюється безпосередньо фахівцем, якому доручено проведення документальної перевірки.

При виникненні необхідності в документальній перевірці слідчий виносить постанову про її проведення, в якій коротко викладає обставини досліджуваної справи, підстави призначення перевірки, обов'язково називає орган, якому доручено її проведення й необхідні для вирішення питання. Сформулювати останні слідчому може допомогти саме фахівець. Результати перевірки викладаються в акті документальної перевірки і можуть бути використані для встановлення причин та умов учинення того чи іншого злочину даної категорії.

Сутність і правова природа документальної перевірки, ревізії, аудиторської перевірки та інвентаризації полягає в тому, що всі вони можуть використовуватися кримінальним судочинством, проте не є процесуальними діями, а інститутом адміністративного права і регламентуються його нормами. Здійснення останніх дій можливе тільки на підставі наказів керівників відповідних установ — податкової адміністрації, контрольно-ревізійного управління, суб'єкта підприємницької діяльності.

Для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та звітності підприємства чи установи може використовуватися інвентаризація майна підприємства та перевірка виконання фінансових зобов'язань для встановлення фактичних залишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів з наступним співставленням виявленого з документальними даними. З цією метою за вказівкою слідчого керівник підприємства, установи призначає інвентаризаційну комісію з числа працюючих. Здійснення інвентаризації можливо як до порушення кримінальної справи, так і після цього. Результати інвентаризації фіксуються у порівняльних відомостях й інвентаризаційному описі, поясненнях посадових осіб щодо виявлених недоліків, а також у висновках інвентаризаційної комісії.

Зростання економічної злочинності й змінення її структури викликали нагальну потребу розробки нових, універсальних підходів

до розробки методів виявлення й аналізу цього виду злочину, що характеризується досить високим рівнем латентності.

Так, факти економічних злочинів на об'єктах господарювання можуть бути виявлені за допомогою аудиту, тобто перевірки аудитором публічної бухгалтерської звітності, обліку первинних документів та іншої інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єкта підприємницької діяльності з метою встановлення достовірності їх звітностей й обліку, їх повноти й відповідності чинному законодавству та встановленим нормам. У разі необхідності орган розслідування, як користувач бухгалтерської звітності й замовник проведення аудиту, може встановлювати обсяг і напрямок аудиторської перевірки. результати останньої викладаються в аудиторському висновку.

Важливою формою використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів є перевірка ревізором за вимогою й відповідності до поставлених завдань слідчого законності й доцільності фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємницької діяльності. Дослідження слідчої практики показує, що незрідка ревізію розглядають як кримінально-процесуальну дію і на неї поширюються деякі норми кримінально-процесуального права, які її зовсім не стосуються. Кримінально-процесуальний кодекс України не називає такої кримінально-процесуальної дії, як ревізія. Він передбачає лише право слідчого вимагати її здійснення (ст. 66 КПК України). А вимога породжує процесуальні правовідносини між слідчим і посадовою особою, яка уповноважена призначати ревізію. При цьому посадова особа не тільки її призначає, але й забезпечує її проведення і подання потім слідчому відповідного документа — акта ревізії.

Проведення ревізії, інвентаризації, аудиторської перевірки, документальної перевірки за вимогою слідчого — це спосіб збирання доказів. У результаті проведення всіх цих дій слідчий одержує документи, які згідно зі ст. 65 КПК України як джерела інформації належить до розряду "інших документів".

Найчастіше застосовується судова експертиза, яка вважається однією з головних форм використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинців, коли виникає необхідність у дослідженні певного кола документів. При вивченні слідчої практики розслідування цього виду злочинів встановлена поширеність таких експертиз, як почеркознавча, техніко-криміналістична та ін. Проте домінуюче становище займають судово-економічні експертизи — бухгалтерська та фінансова. Судово-економічна є найбільш типовим класом експертиз у методиці розслідування економічних злочинів.

При побудові типової системи судових експертиз, які належать до цього класу, необхідно виходити з того, що, хоча судово-бухгалтерська експертиза залишається одним із поширених видів, необхідність повного та своєчасного розкриття й розслідування економічних злочинів потребує проведення й інших експертиз. Треба окремо виділити фінансово-економічну експертизу, що проводиться для з'ясування питань фінансування, кредитування, виконання правил нарахування податків, відрахувань від прибутку та інших платежів, а також виявлення можливих порушень у цих сферах діяльності.

На нашу думку, є всі підстави для формування питання про розробку експертизи банківсько-математичного плану, в основі якої лежить економіко-криміналістичний аналіз, заснований на вивченні масивів техніко-економічних та фінансових показників, що контролюють об'єкти, та відшуканні в них слідів та ознак злочинів, які проявляються у порушенні стійких нормально існуючих взаємозв'язків між показниками. (У математичній економіці ці зв'язки знаходять своє відбиття у вигляді виробничих функцій). Не принижуючи переваги цього підходу (а він дійсно підтвердив свою ефективність), слід відзначити надзвичайно великий обсяг пов'язаних з ним робіт та підвищення вимог до експертів, які обов'язково повинні бути висококваліфікованими фахівцями — економістами, бухгалтерами, аудитором тощо.

Розвивається експертиза математично-криміналістичного плану, в основі якої лежить метод факторного аналізу як один із найбільш досконалих і прозорих підходів до статистичних даних [1, 3]. Методами факторного аналізу можна вирішити цілу низку проблем, які представляють неабиякий інтерес. По-перше, відшукування прихованих, але об'єктивно існуючих зв'язків, що визначаються впливом внутрішніх або зовнішніх чинників на процес, що вивчається, наприклад процес кредитування. Порушення стійкості таких зв'язків — то вже сигнал для особливої уваги. По-друге, стиснення інформації шляхом описання процесу за допомогою загальних чинників (або головних компонентів), кількість яких значно менша кількості вихідних ознак. Звичайно, слідчому значно простіше проаналізувати навіть приблизно декілька показників, а не декілька їх десятків. По-третє, виявлення й вивчення ознак статистичного зв'язку показників із загальними чинниками (головними компонентами) дозволить з'ясувати, вплив яких зовнішніх чинників призвів до порушення. По-четверте, методами факторного аналізу можна прогнозувати розвиток процесу, який вивчається.

Результати експертизи фіксуються у висновку експерта. Проте судова експертиза як слідча дія не може проводитися до по-

рушення кримінальної справи, що значно ускладнює процес розслідування. Як вбачається, є підстави для внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо проведення деяких експертиз, наприклад судово-медичної (для встановлення причини смерті) і судово-економічних експертиз до порушення кримінальної справи. Адже встановлення слідів — ознак економічних злочинів неможливо лише за допомогою такої слідчої дії, як огляд, тому що для їх виявлення потрібен процес дослідження фахівцем певних носіїв інформації.

Список літератури: 1. Бандурка А.М., Червяков И.М., Посылкина О.В. Финансово-экономический анализ: Учебник. — Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. — 394 с. 2. Матусовский Г.А. Экономические преступления. Криминалистический анализ. — Харьков: Консум, 1999. — 477 с. 3. Матусовский Г.А., Бодянский Е.В., Плисс И.П. и др. Выявление скрытых хищений // Вопр. выявления признаков латентных хищений с помощью математических моделей: Сб. — М.: 1981. — С. 71-75. 4. Яковлев А.М. Социология экономической преступности. — М.: Наука, 1988. — 256 с.

Н.П.Осипова, доктор філософських наук

СОЦІАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАГОСТРЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Творцем фактичних дій, які можуть бути оцінені правом, є включена у певну систему соціальних відносин особистість. Саме вона породжує об'єктивну й суб'єктивну сторони права як певну реальність. З огляду на це керівним принципом, що визначає місце соціальних аспектів попередження і боротьби зі злочинністю, слід вважати визнане світовою правовою й соціологічною наукою положення про те, що право здійснюється в соціальному контексті і може бути зрозумілим і реалізованим лише в цьому контексті [7, с. 220].

При діяльнісному, а не абстрактному підході до права виявляється, що рушійною силою фактичного стану його об'єктивних і суб'єктивних сторін є люди з їх безмежним різноманіттям особистих якостей і певними типами якостей соціальних [10; 7], з чого випливає можливість учинення злочинів. Злочин — це примусове, насильницьке руйнування об'єктивної й суб'єктивної сторін права. Об'єктивна сторона являє собою відношення між суб'єктом правових дій та їх об'єктом (предметом спрямованості), а суб'єктивна — це особистісні сприймання права, внутрішні джерела правової волі суб'єкта [2, с. 141]; й обидві вони у більшості випадків руйнуються під впливом певних соціальних імпульсів.